

Nagy Antal Mihály

A szenvedés misztériuma és a holokausz

Teológiai vonatkozásban azt nevezzük misztériumnak, amit az ember a maga értelmével nem foghat fel, nem magyarázhat meg, aminek a megértése csak isteni kijelentés által lehetséges¹ – „úgy azonban, hogy akkor sem szűnik meg a szó dinamikus értelmében titok lenni.”² Más szavakkal: a misztérium a maga teljességében kijelentve is misztérium marad.

A misztériumok misztériuma Isten. Nem az az isten, akit az ember fából, kőből, ezüstből, aranyból készít, sem nem az, akit elképzelsz, hanem az ISTEN, akit a legősibb és legegységesebb hitvallás így határoz meg: „Aki teremtette az eget és a földet”, „a Felséges Isten, aki a mennyet és a földet alkotta”³. Ez az Isten a „Van”: a „Vagyok”, a „vagyok, aki vagyok”⁴. Az ISTEN van, függetlenül attól, hogy hiszem vagy nem hiszem, elfogadom vagy elutasítom, meghódolok előtte vagy lázadok ellene. Fel nem foghatjuk, meg nem érthetjük, de megtapasztalhatjuk, megláthatjuk, mint Ábrahám, Izsák, Jákób, Mózes, a próféták. Ilyen megtapasztalás alapján írta, vallotta Blaise Pascal: „Ábrahám Istene, Izsák Istene, Jákób Istene nem a filozófusok istene.”⁵ A megtapasztalásból születik a rendíthetetlen bizonyosság, a próféta magatartás: „Igaz vagy, Uram, ha perlek is veled”⁶, és a jóbi alázat: „Tudom, hogy mindent megtehetsz, és nincs olyan szándékom, amelyet meg ne valósíthatnál. // Ki merné elhomályosítani az örök rendet tudatlanul? Azért mondtam, hogy nem értem. Csodálatosabbak ezek, semhogy felfoghatnám. // Hallgass meg, hadd beszéljek! Én kérdezek, te pedig oktass engem! // Csak hírből hallottam rólad, de most saját szememmel láttalak. // Ezért visszavonok mindent, bűnbánatot tartok porban és hamuban.”⁷

Mert Isten a misztériumok misztériuma, mind létében, mind cselekedeteiben, ebből következik, hogy sok misztérium van. A misztériumok közé tartozik a szenvedés is. Sőt, nem csak egy a sok közül, hanem a misztériumok vonulatának egyik kiemelkedő hegycsúcsa. A szenvedés nem valami öncélú, szobatudós, elefántcsonttorony, l'art pour l'art kérdés, hanem húsba, vérbe vágó egzisztenciális kérdés. A különböző, nem bibliai vallások is birkóznak a kérdéssel, keresik rá a feleletet a passzív elfogadástól a totális elutasításig. A Biblia – mind az Ószövetség, mind az Újszövetség – árnyaltan foglalkozik a szenvedés kérdésével. Az, hogy a szenvedés valamilyen elkövetett bűn büntetése, csupán egy a sok eshetőség közül. Két dolog fundamentálisan hangsúlyos. Az egyik: minden szenvedésnek célja, értelme van. Büntetésként sem maga a büntetés a cél, hanem a megmentés, a megjobbítás.⁸ A szenvedés értelme, célja lehet a megtisztulás,⁹ a megjobbulás,¹⁰ a szenvedés lehet az engedelmesség iskolája,¹¹ lehet helyettes szenvedés, áldozat, ami mások életében gyümölcsözik.¹²

A másik fundamentális dolog az Isten istensége. Összefüggésünkben elsődlegesen nem Isten abszolút uraságán van a hangsúly, nevezetesen: a fazekas azt csinál az agyaggal, amit akar,¹³ hanem arról a szent misztériumról, amit Pál apostol így ír le:¹⁴ „közülünk senki sem él önmagának, és senki sem hal meg önmagának; mert ha élünk, az Úrnak élünk, ha meghalunk, az Úrnak halunk meg. Tehát akár élünk, akár meghalunk, az Úréi vagyunk.”¹⁵ Ez hatalmas misztérium, az Isten ismerete, az iránta való teljes bizalom jegyében. Ez a misztérium a földi élet átláthatatlan kusza szövevényét egy másik dimenzióba emeli, amit mi nem ismerünk, de kijelentés révén tudunk róla. Tudom, hogy ez a dimenzió létezik. Tudom, kinek hiszek. Tudom, hogy Isten szeretett és szeret. S ez nekem elég. Bizalommal és reménységgel várom a pillanatot, amikor belépek ebbe a dimenzióba, vagy amikor ez a dimenzió láthatóan megjelenik.

V. E. Frankl így beszélt erről a misztériumról a koncentrációs táborban rabtársainak: „Vajon egy gyermekbénulás elleni oltószer kifejlesztésére használt majom, melyet ezért számtalanszor megszurkálnak, képes lenne-e valaha is felfogni szenvedése értelmét? A csoport egyértelműen azt felelte, hogy természetesen nem. Korlátozott értelmével nem léphetne be az ember világába, vagyis abba az egyetlen világba, amelyben meg lehetne érteni szenvedése értelmét. Ekkor a következő kérdéssel álltam elő: És mi van az emberrel? Bizonyos abban, hogy az emberi világ a végső pont a kozmosz fejlődésében? Nem képzelhető-e el, hogy van még további dimenzió, az emberi világon túli világ: egy olyan világ, amelyben választ kapna az emberi szenvedés értelmére vonatkozó kérdés? Ez a végső értelem szükségszerűen meghaladja és túlnő az ember véges értelmi képességén.”¹⁶ Ezzel el is érkezünk a kérdések kérdéséhez: a holokauszthoz.

Aszenvedések tengeréből hatalmas és iszonyatos jéghegyként emelkedik ki a holokauszt. A szenvedés kérdése a holokauszttal kapcsolatosan vetődik fel a legélesebben. A holokauszt nem sorolható be a szenvedés előbb említett kategóriáinak egyikébe sem. Különösen nem sorolható be a bűn-büntetés/bűnhődés világába. Ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni. Akkor mi a holokauszt? A megválaszolhatatlanság döbbenete megszülte „az Isten halott”, „az Isten meghalt” teológiát és filozófiát. Ennek alapköve: ha Isten élne, akkor nem engedhette volna, hogy a holokauszt szörnyősége megtörténjen. Mert megtörtént, az Isten meghalt, elégett a krematóriumban, füstté lett, és nyomtalanul szétfoszlott. Valójában azonban antagonisztikus ellentmondással van dolgunk.

„Az Isten halott” teológia és filozófia valójában azt állítja, hogy nincs Isten. Ha lenne Isten, akkor nem engedte volna, hogy ez a szörnyőség megtörténjen. „Az Isten halott” teológia és filozófia ateista teológia és filozófia. Azon, hogy van ateista filozófia, nem ütközünk meg. De ateista teológia? R. Bultmann meghirdette a „Biblia mitológiátlanítása” programot. H. Braun továbbment: szerinte „a Bibliát nem csak mitológiátlanítani kell, hanem kérügmátlanítani is. Eszerint Isten a lét mélysége, vagy az emberiség, végső esetben tehát etikai fogalom vagy feltevés.”¹⁷ „Az Istenről szóló tan – mondja G. Ebeling – ma elvont spekuláció, ha nincs benne jelen kezdettől fogva az újkori ateizmus.”¹⁸ S hogy ne legyenek kétségeink, miről is van szó, hadd idézzük ismét H. Braunt: „Az újtestamentumi és a modern kor között abban van a döntő különbség, hogy Isten létezését többé nem lehet feltételezni.”¹⁹ Valamikor a teológia és a filozófia kereste az „istenbizonyítékokat”, amelyek arról tanúskodnak, hogy van Isten. Az ateizmus a holokausztban megtalálta annak a bizonyítékát, hogy nincs Isten. A holokauszt felhasználása az ateizmus igazolására nem csak tiszteletlenség és kegyeletsértés az áldozatokkal szemben, hanem blaszfémia,

azaz istenkáromlás is. Az antagonizmus abban van, hogy az Isten, aki nincs, nem halhat meg, és nem is éghet el. Az az Isten pedig, aki van, aki a Vagyok, nem hal meg, azt nem lehet elégetni, mert ő maga az Élet, ő maga megemésztő Tűz.²⁰

A krematóriumokban a bálványok, az emberi kéz és az emberi elme által készített, elképzelt istenek égtek el. Ezeknek ez a sorsuk, az Isten által elrendelt végzetük, hogy elégjenek, semmivé legyenek. Az elképzelt istenek nem léphetnek a Vagyok-Isten helyére, mint ahogyan az ember által elképzelt történet sem léphet az Isten által elhatározott történet helyére. Minden megtörténik, mégpedig úgy, ahogyan elgondolta és kijelentette. „Az Isten halott” teológia és filozófia a „káosz” teológia és filozófia előfutára, más képpel: az előszobája, pitvara, ahonnan azonban nem a Szentek Szentjébe, hanem a poklok poklába vezet az út.

„Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak Istene” nem égett el a krematóriumokban, hanem nyilvánvalóvá lett a maga valóságában, igaz istenségében. Hallgassuk a leghitelesebb tanúkat: a túlélőket. „Milyen különös – írja E. Wiesel –, hogy az istentagadó filozófia nem a túlélőktől származik. Azok közül, akik „az Isten halott” teológiával lépnek fel, egyetlenegy sem volt Auschwitzban. Az Auschwitzból jövők sohasem mondtak ilyet.”²¹ Az élő Isten megtalálását a koncentrációs táborban H. Gryn rabbi így írja le: „A náci koncentrációs táborban felfedeztem Istent, amikor fiatal emberként be voltam oda zárva. Nem a gyermekkorom Istenét! Ezt az auschwitzi krematóriumban elvesztettem, vagy legalábbis eltűnt a látókörömből. Könyörögtem hozzá, hogy tegyen valamit, és amikor semmit sem tett, akkor hátat fordítottam neki. Amikor azonban később, a kényszermunkatáborban világosan láttam a különböző módokat, ahogyan mi emberek a lelkünkben emberekre és eseményekre reagálunk, akkor ismét felfedeztem Őt. S ha visszatekintek tapasztalataimra és szenvedéseimre, s látom, hogy merő szerencsés véletlen, hogy még élek, akkor megállapítom: A világon senkitől sem kell félni, egyedül Istentől.”²²

Alapvető probléma, hogy a holokausztra nagy általánosságban úgy tekintünk, mintha az Istenről szólna. A holokauszt nem Istenről szól, hanem az emberről. Nem Istenre mutat, hanem az emberre. Nem azt mondja: Íme az Isten, aki télen, mindent elnéz, hanem azt: Íme, az ember! A holokauszt azt jeleníti meg kollektív vonatkozásban és világméretben, amit az agg Simeon mondott a Szentlélek által Máriának, Jézus anyjának: „a te lelkedet is éles kard járja majd át, hogy nyilvánvalóvá legyen sok szív gondolata”.²³ Arról van szó amit V. E. Frankl tömören így foglalt össze: „Auschwitz óta tudjuk, hogy mire képes az ember. Hiroshima óta pedig azt is tudjuk, hogy mekkora tét forog kockán.”²⁴ A holokauszt az emberre mutat és a korra, amelyről valóságghűen írja Radnóti Miklós: „Oly korban éltem én e földön, / mikor az ember úgy elaljasult, / hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra, / s míg balhitekben hitt s tajtékozott réveteg, / befönták életét vad kényszerképzetek.”²⁵

A holokauszt E. Wiesel szerint sem Istenről beszél, hanem az emberről. „Nekem is vannak problémáim Istennel. Van haragom, panaszzom, lidércnyomásom. De az én vitám, felháborodásom, csodálkozásom az embereknek szól. Nem tudom megérteni, hogyan lehetnek az emberek ilyen barbárok.”²⁶ A kérdés azonban kikerülhetetlen: Hol volt az Isten? E. Wiesel megrendítően írja le egy gyermek, a „kis pipel”, a „szomorúszemű angyal” halálát, akit egy ellenálló csoport lebukásakor két felnőtellel együtt felakasztással kivégeztek. A gyerek könnyű volt, félóráig vívta a haláltusát. A tábornak „szokás szerint” mindezt végig kellett nézni. „Vajon hol van a jó Isten ilyenkor? – kérdezte valaki a hátam mögött. Hol van?... A bensőmben megszólalt egy hang, és így válaszolt neki: – Hogy hol van? Itt van

felkötve, erre a bitóra.”²⁷ Ebben a válaszban benne van a halálraszántak, a reménytelenek minden keserősége, kiábrándultsága. De az a belső hang mégis igazat mondott. Valóban ott volt az Isten. Meg van írva: „Minden szenvedésöket ő is szenvedte”.²⁸ A szenvedés misztériumában jelen van a misztérium misztériuma, az Isten szenvedése, pontosabban az Isten együttlenszvedése, minden szenvedővel, kivétel, megkülönböztetés nélkül. Isten ott volt a halálmenetekben, az agyonzsúfolt vagonokban, a haláltáborokban, a gázkamrákban. Ott volt mindenütt, és minden szenvedőben, minden áldozatban. S Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak Istene minden gonoszsgot előhoz ítéletre: egyetlen könnycsepp, egyetlen jajkiáltás, egyetlen csepp vér sem megy feledésbe.²⁹ S akkor nem lesz semmi mellébeszélés, hiábavaló lesz minden mentegetődzés, tagadás, mert a Király ezt mondja: Ott voltam! Velem tettétek!³⁰ Az Isten szenvedésében, az Isten szenvedése misztériumában van a helye, az értelme – az Isten minden értelmet meghaladó bölcsessége szerint – az Úr Szolgája szenvedésének, mind kollektív, mind individuális értelemben.³¹

Nem égett el az Ábrahám, Izsák, Jákób Istenébe vetett hit sem a koncentrációs táborokban és a krematóriumokban. A különböző istenképekbe vetett hitek elégték, de az Ábrahám, Izsák, Jákób Istenébe vetett hit nem égett el, hanem leégett róla mindaz, ami rárakódott, ami eltakarta, s tűzben megtisztított aranyként, megtartó erőként ragyogott fel. „Ha a holokauszt után van reménység – írja Michael Wishogrod –, akkor csak azok számára van, akik hisznek; a próféták hangja hangosabban szól a Hitlerénél. És csak azért, mert az isteni ígélet elfújja a krematóriumok és a némaság fölül Auschwitz hangját.”³² Ennek a mély, minden körülmények között megmaradó „mégis hitnek” szent tradíciója van a Bibliában, és aranyfonálként húzódik végig a zsidóság történetében. Igaz, nem volt mindenkié ez a hit, és ennek a hitnek is voltak, lehettek kérdései, vitái Istennel, de mégis ez volt a megtartó erő, a tiszta forrás, „az út melletti patak”,³³ amiből lehetett inni, erőt meríteni.

A holokauszt nem szakadék a történelemben, hanem láncszem. Nem abban a történelemben, ami a történetírók agyában születik, hanem Isten a népével, Izráellel és a népek világváival való történetében. Izráel története Isten útja Izráellel és Izráel útja Istennel. Ami ezen az úton történik, az az út része, s amely úton „a titkok az Úréi”,³⁴ de vannak kinyilatkoztatott dolgok is, amelyek nekünk adattak vezérlő csillagokként (5Móz 29,28 b). Isten története Izráellel nem ért véget sem a második szentély lerombolásával, majd a Bar-Kochba szabadságharc leverésével és a nagy szétszóratással, sem a holokauszttal, hanem megy tovább. Erről tanúskodik E. Wiesel is: „Zsidónak lenni azt jelenti, hogy minden elgondolható ok megvan arra, hogy ne higgyünk a beszédben, az énekben, az imádságban, és ne higgyünk Istenben, és mégis folytatni, elbeszélni minden történetet, tovább folytatni minden dialógust, s hogy meglegyenek a csendes imádságok, s meglegyen a harcunk Istennel... Isten szavát kell továbbra is meghallani; s ugyanúgy halott gyermekeinek hallgatását.”³⁵ S mert a történetnek még nincs vége, ezért ebben az összefüggésben is érvényes Pál apostol tanácsa: „Azért idő előtt semmit se ítéletek, míg el nem jő az Úr, aki egyrészt világra hozza a sötétségnek titkait, másrészt megjeleníti a szíveknek tanácsait”.³⁶ Isten története Izráellel megy tovább. Isten szövetsége Izráellel örök szövetség. Izráel kiválasztása örök kiválasztás. Mindezt senki és semmi meg nem szüntetheti, nem érvénytelenítheti. Isten sokszor, világosan kijelentette: szövetsége és kiválasztása örökérvényű.³⁷

A történet megy tovább, mígnem beteljesedik mindaz, amit Isten elgondolt és kijelentett. Valóban van megáldott történet és megátkozott történet. De egyik sem kötődik sorssze-

rűen, végzetszerűen egyetlen néphez sem. Áldott történet ott van, ahol cselekszik Isten kijelentett akaratát, amit a kőtáblákra³⁸ vagy a szívekbe³⁹ írt, s ahol tiszteletben tartják „az örök rendet”.⁴⁰ Ez döntés kérdése, és ebben is igaz a mondás: „amit vet az ember, azt fogja aratni is”.⁴¹ Aki cselekszi Isten akaratát, az áldást arat, aki gonoszságot cselekszik, az átkot, ítéletet arat.⁴² Isten pedig megsiratja mind Izráelt, mind Móábot, ha gonoszságot cselekszik, és átkot, ítéletet arat.⁴³ Moábitának lenni tehát nem Istentől elhagyott létet jelent. Isten gondviselő és megváltó szeretete minden népet, minden embert átölel. Izrael kiválasztása is a népek üdve érdekében történt.⁴⁴ A Messiásról is ezt mondja az ÚR: „a népeknek is világossággul adtalak, hogy üdvöm a föld végéig terjedjen”.⁴⁵

A történet tehát megy tovább, a végkifejlet felé. Ebben a történetben, ezen az úton a holokauszt nemcsak egy nagyon jelentős esemény, illetve láncszem, hanem figyelmeztető jel is. Arra figyelmeztet, hogy még valami rosszabb, valami iszonyatosabb is történhet, mert még mindig nem lett nyilvánvalóvá, hogy kicsoda az ember, milyen szörnyűségekre képes. A következő láncszemben az események Jeruzsálem, Izrael Állam körül gyűrűznek, amint meg van írva.⁴⁶ Azzam pasa, az Arab Liga főtitkára rögtön, 1948. május 14-én bejelentette, hogy az arabok megsemmisítő háborút indítanak Izrael ellen. (S az ENSZ hallgatott). 1980-ban a Lahoréban (Pakisztán) tartott pániszlám konferencia a következő titkos határozatot hozta: „Az egész területet el kell iszlamosítani 2000-re, éspedig úgy, hogy mindenkit, aki nem moszlim – a kopt keresztyéneket Egyiptomban, a keresztyéneket Irakban, Iránban, Törökországban, Libanonban és Szíriában... valamint a zsidókat – teljesen ki kell irtani.”⁴⁷ Moamer Kadhafi a bagdadi csúcstalálkozón, nem sokkal az Öböl-háború előtt kijelentette: „A zsidók gyülekezése Palesztinában nem az ígért földjére való hazatérésüket jelenti, hanem a sírba szállásukat. Palesztina valamennyi zsidó temetője.”⁴⁸ Hasonló kijelentésekkel bőven találkozunk. Joggal írja Jean Améry: „Aki kétségbe vonja Izrael létjogát, az vagy rendkívül ostoba, s ezért nem veszi észre, hogy valami sokkal nagyobb dolog létrehozásában működik közre, mint Auschwitz volt, vagy tudatosan segíti elő ezt az Auschwitznál sokkal nagyobbat.”⁴⁹

A kérdéssel továbbra is előttünk van: Mi az értelme a holokausztnak, és besorolható-e valahová Izrael történetébe, Izrael és az emberiség történetébe, pontosabban: Istennek az Izráellel és a népekkel való történetébe?

Az zsákutca, hogy a holokauszt merő értelmetlenség. Az, hogy nem értünk valamit, nem jelenti azt, hogy értelmetlen. A nehezen érthető dolgok azért (is) vannak, hogy ne hagyjanak nyugton, gondolkodjunk róluk. Bár a holokauszt arról szól, hogy kicsoda az ember, de több is ennél. Végül is mindig, mindenben Istennel van dolgunk. Ezért csak akkor van esélyünk a megértésre, ha a szent, igaz, bölcs Isten előtti alázatban gondolkodunk, s míg a nem értésből a rész szerinti megértésen át eljutunk a teljes megértésre,⁵⁰ addig azt mondom: Nem értelek, Uram, de bízom benned! Sokan így mentek a halálba, vagy így élték át a koncentrációs táborok poklát. Erről vall E. Wiesel is: „A holokauszt idejében zsidónak lenni talán annyit jelentett: nem érteni. Egyaránt visszautasítva a gyilkolást, mint a túlélés eszközt, és a halált. Egyedül az akarat számított: zsidónak maradni, tehát áldozatnak, tehát embernek.”⁵¹

A holokauszt az emberről szól, de nem csak az elaljasult, a barbár emberről, hanem a valóban emberről is, aki a legnagyobb szenvedések közepette is megmaradt embernek. „A koncentrációs táborbeli élet – írja V. E. Frankl – kétségtelenül feltárta az ember legmélyebb rétegeiben rejlő szakadékokat. Csodálkozhatunk-e hát, hogy ezekben a mély-

ségekben ismét csak az »emberi« vált láthatóvá? Az emberi mint olyan, amilyen: jó és rossz ötvözete. Megismerjük magát az embert úgy, ahogyan eddig még egyetlen nemzedék sem. Mi tehát az ember? Az a lény, mely eldönti, hogy mi. Az a lény, mely feltalálta a gázkamrát, de egyben az a lény is, mely a gázkamrába ment, emelt fejfel és imával az ajkán.⁵²

Tévíton járunk akkor is, ha a holokausztot megfosztjuk tulajdonképpeni jellegétől: profanizáljuk és szekularizáljuk. A holokauszt alapjában véve és lényegét tekintve a zsidóság holokausztja. A koncentrációs táborok és a krematóriumok a zsidók számára készültek. Ezen nem változtat az, hogy nem csak zsidók kerültek oda, és nem csak zsidók haltak meg. Csak féligazság, hogy szenvedés és szenvedés, halál és halál között nincs különbség, s ezért minden szenvedést és halált egy szintre lehet és kell helyezni. A holokauszt népiítés – és minden népiítés holokauszt. Csak az igazság egyik fele az, hogy szenvedés és szenvedés, ember és ember között nincs különbség. A koncentrációs táborokban a megalázás, az éhezés, szomjazás, megkorbácsolás, a lassú kínhalál és a gázkamrák borzalmát ugyanúgy élte át, szenvedte el minden ember, népre, fajra, színre való tekintet nélkül. A féligazság azonban nem igazság. Nem csak az számít, hogy mit szenved el az ember, hanem az is, hogy miért szenved. Ez általános értelemben is igaz: „Közületek – írja Péter apostol – senki se szenvedjen mint gyilkos, mint tolvaj, mint gonosztevő vagy mint más dolgába avatkozó. Ha azonban valaki mint keresztyén szenved, ne szégyenkezzék, hanem dicsőítse Istent ezzel a névvel. Mert itt van az idő, amikor elkezdődik az ítélet az Isten háza népén. Akik tehát az Isten akaratából szenvednek, azok (...) – jót cselekedve – ajánlják lelküket a hű Teremtőnek”.⁵³ Hitler a zsidókat nem azért akarta kiirtani, mert szemiták (sok más szemita nép is van), hanem azért, mert pusztá létükkel az Isten, Ábrahám, Izsák, Jákób Istenének, az örök Isten örök rendjének a tanúi. A zsidók elleni gyűlölet és ellenségeskedés valójában harc az élő Isten ellen. Egy antiszemita 1944-ben ezt így fogalmazta meg: „A világnak nem csak zsidómentesnek, hanem istenmentesnek is kell lennie. Már csak kevés idő kell, és nem lesz egyetlen zsidó sem, és ezért nem lesz Isten sem. Ezután senkinek sem kell elrejtőzni.”⁵⁴ Ebben az értelemben adta meg a jelt Hitler, elhagyva az óvatos taktikázást, az Isten törvényei elleni nagy támadásra. Már a hatalomátvétel idején kijelentette: „Véget vetünk az emberiség tévíjtjának. A Sinai-hegyi táblák elvesztették érvényüket. A lelkiismeret zsidó kitalálás, a körülmételéshez hasonlóan az emberi lény megcsonkítása (...) Megindítjuk a harcot az ún. Isten törvényei ellen.”⁵⁵ Hitler nemcsak a zsidóság kiirtását tűzte ki célul, hanem a keresztyénségét is. Mindezt ügyesen álcázták a hazug és álnok egyházpolitikával. Pozitív, helyénvaló, időszerű keresztyénségről beszéltek, holott az igazi cél az egyház radikális elpusztítása volt. Az asztali beszélgetések során Hitler kendőzetlenül beszélt erről: „Az elzsidósodott keresztyén hit kiirtásának távoli célját taktikai okokból tagadni kellett, és titokban kellett tartani. Állampolitikai okokból csak lépésenként és kerülő utakon lehet megvalósítani.”⁵⁶ Nem ok nélkül írta már a *Mein Kampf*-ban: „Sejtelve sincs (a népnek arról), mennyi hazugságra van szükség kormányzásához.”⁵⁷ Ezért kerültek a Bekennende Kirche (Hitvalló Egyház) tagjai közül is többen koncentrációs táborokba. Egyetlen lengyel, orosz, cigány (stb.) sem került azért koncentrációs táborba, mert hitt Ábrahám, Izsák, Jákób Istenében. A szó eredeti értelmében ezért lehet csak a zsidóság esetében holokausztról, azaz egészen égőáldozatról beszélni.

Ezzel voltaképpen elérkeztünk oda, ahol a holokauszt, nem pusztán Izráel profán történetében, hanem Istennek az Izráellel és a népekkel való történetében elhelyezhető. Az egyetlen gondolkör, ahová a holokauszt besorolható: a messiási kör, a messiási idők vajúdása. Az Ószövetség és az intertestamentális irodalom a Messiás eljövételével, az Újszövetség a Messiás Krisztus Jézus visszajövetelével kapcsolatosan beszél az emberi gonoszság megnövekedéséről, és ennek nyomán háborúk, katasztrófák, szenvedések minden korábbi mértéket meghaladó bekövetkezéséről. A végidők eseményeihez tartozik az emberiség harmadának az elpusztulása⁵⁸ és a szétszórásban élő Izráel helyreállítása.⁵⁹ A holokauszt idején 18 millió zsidó élt a világon. A holokausztban 6 millió zsidó pusztult el, vagyis az akkori zsidóságnak pontosan az egyharmada. Továbbá: a holokauszt és Izráel Állam megszületése szoros összefüggésben van, mint halál és feltámadás, mint „élet a halálból”.⁶⁰ A messiási kor vajúdásaiban – dr. Chajim Weizmannal szólva – szinte hallani lehet „a Messiás lépéseit.”⁶¹ A Messiásét, „akit a zsidók várnak, s akit a keresztyének visszavárnak.”⁶² Amint Jézus mondta: „Tanuljátok meg a fügefáról vett példázatot: amikor már zsendül az ága, és levelet hajt, tudjátok, hogy közel van a nyár. Így ti is, amikor mindezt látjátok, tudjátok meg, hogy közel van, az ajtó előtt”.⁶³

Jegyzetek

¹ Vö. Mt 13,11; Róm 16,25; 1Kor 2,1.7.8.10; 15,51; Ef 1,9-10; 3,3-10; Kol 1,26-27 (A bibliai hivatkozások feloldása bármely Bibliában megtalálható. – a szerk.)

² Dr. Varga Zsigmond J.: *Görög-magyar szótár az Újszövetség irataihoz. Kiadja a Magyar Bibliatanács megbízásából a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1992. 641.o.*

³ 1Móz 14,19.21; vö. Jel 14,7

⁴ 2Móz 3,14

⁵ Fritz Buri: *Denkender Glaube. Schritte auf dem Weg zu einer philosophischen Theologie.* Verlag Paul Haupt, Bern und Stuttgart, 1966. 64.o.

⁶ Jer 12,1

⁷ Jób 42,2-6

⁸ Vö. Zsid 12,5-7; Ézs 55,7; Ez 33,11

⁹ 1Pt 4,11

¹⁰ Préd 7,3

¹¹ Zsid 5,8

¹² Ézs 53,5.11; Fil 2,17; Kol 1,24; 1Pt 2,21; 3,18

¹³ Jer 18,1-10

¹⁴ Róm 14,7-8

¹⁵ Fritz Buri: *i.m.* 64.o.

¹⁶ V.E. Frankl: *... mégis mondj igent az Életre! Egy pszichológus megéli a koncentrációs tábor.* A mű eredeti címe: *... trotzdem Ja zum Leben sagen! Ein Psychologe erlebt das Konzentrationslager* (fordította: Bruck Vera, Gorzó Andrea), *Pszichoteam Mentálhigiénés Módszertani Központ, Budapest, 1988. 136.o.*

¹⁷ Gunther Backhaus: *Evangelische Theologie der Gegenwart. Die wissenschaftlichen Strömungen des modernen Protestantismus auf dem Hintergrund der Theologiegeschichte seit Schleiermacher allgemeinverständlich dargestellt. Zweite erweiterte Auflage*, Ernst Reinhardt Verlag, München/Basel, 1967. 66.o.

¹⁸ G. Ebeling: *Elementare Besinnung auf verantwortliches Reden von Gott. Wort und Glaube*. 1960. 369.o. In: J.M. Robinson: *Der spätere Heidegger und die Theologie*. 90.o.

¹⁹ J.M. Robinson: *i.m.* 90.o.

²⁰ Vö. 5Móz 4,24; 9,3; Zsolt 36,10; Zsid 12,29; Jn 5,26; 1Tim 1,17

²¹ Rudolf Pfisterer: *Verantwortung. Informativ Texte: Jüdisch-christlicher Dialog Strafvollzug*. Häussler Verlag, Neuhausen/Stuttgart, 1985, *Tagesfragen*, Band 24. 213.o.

²² Uo. 214.o.

²³ Lk 2,35

²⁴ V.E. Frankl: *i.m.* 117.o.

²⁵ Radnóti Miklós: *Töredék*. 1944. május 19. In: Radnóti Miklós *összes versei és versfordításai*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 218.o.

²⁶ R. Pfisterer: *i.m.* 213.o.

²⁷ Elie Wiesel: *Az éjszaka (fordította: Balabán Péter)* Láng Kiadó, Budapest, 1990. 73-75.o.

²⁸ Ézs 63,9; rev. Károli

²⁹ Zsolt 9,13; Jel 20,12-13

³⁰ Vö. Mt 25,31-46

³¹ Ézs 44,1-2; 42,1-7; 52,13-53, 12

³² R. Pfisterer: *i.m.* 233.o.

³³ Zsolt 110,7

³⁴ 5Móz 29,28

³⁵ R. Pfisterer: *i.m.* 213 k. 233.o.

³⁶ 1Kor 4,5

³⁷ Vö. Jer 31,35-37

³⁸ 2Móz 32,15-16; 34,1

³⁹ Róm 2,14-15; Jer 31,33

⁴⁰ Jób 38,2

⁴¹ Gal 6,7

⁴² Vö. 5Móz 28,1-14. 15-68

⁴³ Vö. Jer 3,17; Ézs 15,5; 16,11; Jer 48,36

⁴⁴ 1Móz 12,3b

⁴⁵ Ézs 49,6; vö. Jn 3,16

⁴⁶ Zak 12,1-9

⁴⁷ *Éjféli kiáltás*, 1991. július 18.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ R. Pfisterer: *i.m.* 179.

⁵⁰ 1Kor 13,9-12

⁵¹ Elie Wiesel: *Zsidónak lenni. Múlt és jövő*. Zsidó Kulturális Antológia (főszerkesztő: Kőbányai János) Budapest, 1988. 8.o.

⁵² V. E. Frankl: *i.m.* 91.o.

⁵³ 1Pt 4,14-17.19

⁵⁴ R. Pfisterer: *i.m.* 216.o. (utalás az 1Móz 3,8-ra)

1 tudomány és társadalom

⁵⁵ Uo. 124 k.o.

⁵⁶ Jacob Günter: *Kirche auf Wegen der Erneuerung. Die Kirche unter dem Nationalsozialismus. Der Kampf der Kirche um die Freiheit in den Jahren 1933bis 1945.* 17.o.

⁵⁷ Willy Breml: *Der Weg des protestantischen Menschen von Luther bis Albert Schweitzer.* Artemis Verlag, Zürich, 1953. 417.o.

⁵⁸ Jel 9,14-21

⁵⁹ 5Móz 30, 1-6; Ézs 43, 1-7; Ám 9,11-15; Zak 10,6-12; Mt 23,37-39

⁶⁰ Róm 11,15

⁶¹ Simon Noveck: *Große Gestalten des Judentums. Bde I-II, Zürich, 1972. II. 160 k.o.*

⁶² H.J. Schoeps: *A zsidó-keresztényen megértés lehetőségei és határai (fordította: H. E.), h.n., é.n. 2.o.*

⁶³ Mt 24,32-33

Bukott angyal III.